

Tú fagri eittraði heimur

Ein av lesarum okkara hevur biðið um innivist fyri trimum greinum, hann hevur týtt til føroyskt úr svenskum. Tær snúgvá seg um dálking av umhvørvinum og eru tí rættliga aktuellar.

Spjalding út í ymsar ættir

Evnið, ið verða sleppt út frá høgum hæddum til dómis frá høgum idnaðarskorsteinum og flogfórum, kunnu við vindinum fúka víða um, aðrenn tey koma niður á jørðina.

Hetta er júst orsøkin til, at DDT er at finna enn tí í isinum yvir Antarktis, hóast tað sjálvsagt ongan tíð hevur verið neyðugt at drepa smákykt har. Hvussu umfangandi spjaldingin við vindi og avfalli kann vera sæst m.a. av, at tað í Svøríki hvørt ár koma fleiri tons av PCB inn í landið saman við kava og regni. Hetta er ein av orsökunum til, at PCB nógdirnar í Svøríki ikki fóru at minka fyrr enn tey allra seinastu árin, hóast bann varð sett fyri nýtslu av PCB í 1971. Ein onnur orsök er, at tilfar sum inniheldur PCB, t.d. kaðalar og plastlutir bert verða burturbindir so við og við, og tá ið hetta verður brennt, kemur PCB út í náttúruna.

Størri smáeingir detta niður luftfalsliga nærhendis har tær koma út og elva fyrst og fremst til dálking í avmarkaðum umráðum. Evni, ið koma út niðri á jørðina, t.d. frá bilum, gera eisini bert um seg í ógvuliga avmarkaðum umráðum. Har vegir eru við nógvari ferðslu, er tess vegna eitt ógvuliga dálkað øki, sum er nakrar hundrað metrar til viddar.

Evni, ið verða sproytað út til tess at basa t.d. skaðadjórum, eitra í stóran mun umhvørvið innan fyri eitt ávíst øki, men vanligar verður hetta økið sera avmarkað, av tí at eitrið ikki spjaldist víða

um.

Tá ið eitur kemur í áirnar, snýr tað seg í fyrstu syftu bert um staðbundnar eitringer. Eitur flytur seg nevnliga nógv spakuligari í vatni enn í luft. Men sum frá liður, eitrar tað dálkaða vatnið stór umráði, hóast hetta kanska tekur nokur ár.

Verður upptikið av plantum og djórum

Plantum kunnu taka upp eitur sum finnast í umhvørvinum gjøgnum rótarnar, men eisini frá luftini gjøgnum blaðopini. Harafrat leggjast loftdálkingar á allan vøkstur sum heild, ið ofta stendur upp úr jørðina.

Djór og menniskjur kunnu sjálvsagt eisini upptaka dálkingar beinleiðis úr luftini gjøgnum lunguni og húðina, men oftast kemur eitringin inn gjøgnum aðrar leiðir.

Viðvikjandi teimum djórum, ið anda við táknunum, so hava hesi eina stóra slimhinnuvidd, ið stóðugt hevur beinleiðis samband við vatnið. Yvir slimhinnurnar í táknunum streymar stóðugt vatn, ið gevur djórunum sýru. Hetta merkir, at stórar mongdir av vatni ikki einans geva frá sær sýru til táknirnar, men eisini tað eitrið, sum er í vatninum. Djór, sum liva í vatni og anda við táknunum upptaka tess vegna í stóran mun umhvørvisetur beinleiðis úr vatninum.

Hjá djórum, ið anda við lungum, verður eitrið harafturimóti mest upptikið gjøgnum matin og drekki vatnið, og fyri ein part eisini gjøgnum andadráttin. Men øll evni verða ikki

upptikin eins lætt. Djórini varðveita fyrst og fremst feittloysilig evni, t.e. slik evni, ið kunnuloysast í til dómis olju, men tey sleppa oftast av við vatnloysilig evni saman við landinum.

Umhvørvisetur finnst stóðugt hjá og verður spjaldt við livandi verum. Til dómis hevur tað víst seg, at flytfluglar taka upp eiturdálkingar á einum staði í heiminum, og tá ið teir flyta, so taka teir við sær eitrið til heilt onnur øki, sum liggja fleiri hundrað mil burtur. Hetta sama ger seg sjálvsagt eisini galdandi, tá ið talan er um onnur djór, ið flyta og ferðast langar leiðir, eitt nú laksur og állur.

Flyting frá einum livi yvir á annað

Tá ið umhvørvisetur spjaldist við vindinum og vatni, er fyrst og fremst talan um eina landafrøðiliga spjalding eftir jørðildinum. Tá ið eiturevni verða spjaldt við djórum, hevur hetta aðrar viddir og er tá ikki bert ein flyting frá einum staði til annað, men eisini frá einum slagi av livi yvir á annað.

Uppi á landi, byrjar livfrøðiliga spjaldingin við tí, at planturnar taka upp eitur frá bonum, vatni og úr luftini. Planturnar verða etnar av plantuetandi djórum. Umhvørvis-eiturevni eru torfør at týna, og fara tess vegna víðari til djórini, sum eta planturnar — ein flyting frá einum livi yvir á annað.

Eftirsum hesi eiturevni eru so haldgóð, sleppa djórini ikki av við tey so

Framhald á síðu 22

Tabell 2

Nøkur luftdálkingarevni í Svøríki 1975, ton/ár

	Svávul-oxidir	Køvi-oxidir	Kol-vatn	Kol-monoxid	Litevni
Motorfordon	19.000	200.000	250.000	1.370.000	19.000
Ravmagns- og hitaframleiðsla, ruskbrenning	280.000	64.000	4.000	6.000	10.000
Ídnaðarframleiðsla	390.000	50.000	140.000	18.000	140.000

Tabell 2

Svávul- og køvioxidir gera, at bœur og vatn verður sýrað. Úr øllum londum í Evropu flytir vindurin munandi stórra nógdir av hesum evnum til Svøríks, enn slept verður út har. Hin vegin verða tveir triðingar av tí, ið sviar sleppa út flutt við vindinum og dettur niður í øðrum londum og í havini nærhendis

Tabell 3

Dálkingar við strendurnar í Svøríki 1977, ton/ár

Fosfor-dálkingar	Køvi-evnir	Kviksilvur	Kadm.	Blýggj	Krom	Sink	Kopar	Nikkul	Jarn
6.110	131.500	1	2	30	8	215	34	12	324

Tabell 3

Nøgðin av teimum luftfalsligu óskaðiligu málmunum sum jarn og sink, er munandi stór enn nøgðin av sterkum eiturevnum sum t.d. kviksilvur, kadmium og blýggj.

Tær fosfor- og køvievnisblandingar ið sleppa út eru heldur ikki stórvægis eitrandi, men vegna taðandi eginleikar sínar, elva teir til, at plantuætíð í havinum økist. Hetta kann fara við sær, at ov litíð av sýru verður í vatninum, eins og tað m.a. hendi í Laholmsvikini

Tabell 4

Eiturevni (virkin ton/ár) ið selt varð í Svøríki 1977

	Land-búnaður	Skógar-røkt	Aldin-garðar	Ídnaður	Húsar-hald	Ialt
Viðger av frækkorn	69	0	1	0	0	70
Eitur móti svamp.	379	2	142	0	8	531
Eitur móti illgresi	3.776	83	87	44	177	4.167
Eitur móti smákykt	169	10	49	8	75	311
Skógarrøkt	0	0	0	2.252	1.057	3.309
Eitur móti slimevni.	0	0	0	124	0	124
Rottueitur	0,4	0	0	0,1	0,7	1,2
Endurbygging	0	6	3	0	171	180
Tilsamans	4.393	101	282	2.428	1.489	8.693
Luftalsbýting í %	51	1	3	28	17	100

Tabell 4

Meira enn helmingurin av eiturevnum móti skaðadjórum o.t. í Svøríki verður nýttur innan landbúnaðin, bert eitt prosent innan skógarrøkt. Ja, bert til húsarhaldini verður meira av hesum evnum nýtt, enn brúkt verður til allar skógar í Svøríki